

УДК 338.33:339.137.2:633.88

DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/156-14>**Мірзоєва Т. В.**кандидат економічних наук, доцент,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0034-6138>**Mirzoeva Tetiana**

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

ПРІОРИТЕТИ НІШОВОЇ ДИВЕРСИФІКАЦІЇ ЯК ЕФЕКТИВНОЇ КОНКУРЕНТНОЇ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ЛІКАРСЬКОГО РОСЛИННИЦТВА

У статті акцентується увага на ролі диверсифікації в умовах сьогодення, представлено основні напрями диверсифікації, що можуть мати застосування в стратегії розвитку лікарського рослинництва. Розкрито тісний зв'язок між основними різновидами стратегії диверсифікації та нішовою диверсифікацією. Розкрито сутність поняття нішова диверсифікація. Перелічені основні причини, що зумовлюють інтерес сільськогосподарських виробників до нішової диверсифікації в умовах сьогодення. Зазначено, що реалізується нішова диверсифікація в аграрній сфері через вирощування нішових сільськогосподарських культур. Зроблена спроба дати визначення поняття нішова культура. Наведено причини, що зумовлюють необхідність переходу на виробництво нішових культур. Представлені основні переваги й недоліки їхнього виробництва. Доведено, що нішовими культурами також можна вважати лікарські рослини.

Ключові слова: виробництво лікарських рослин, нішові культури, диверсифікація виробництва, нішова диверсифікація, прибутковість виробництва, стратегія розвитку.

PRIORITIES OF NICHE DIVERSIFICATION AS AN EFFECTIVE COMPETITIVE STRATEGY FOR THE DEVELOPMENT OF MEDICINAL PLANT PRODUCTION

The article focuses on the role of diversification in today's conditions. The main directions of diversification that can be used in the strategy of development of medicinal plant production are presented. In particular, these areas of diversification are considered as prerequisites for the production of medicinal plants. It is believed that when building a methodological platform for the development of medicinal plants, it is advisable to use niche diversification. The close connection between the main types of diversification strategy and niche diversification is revealed. The essence of the concept of niche diversification as a modern tool in the fight against climate change is revealed. The main reasons for the interest of agricultural producers in niche diversification in today's conditions are listed. It is noted that niche diversification in the field of agricultural production is realized through the cultivation of niche crops. An author's attempt is made to define a relatively new concept of niche crops. The key reasons for the need to expand the production of niche crops are listed. The specific features inherent in the process of production of niche crops are presented. Arguments are presented that medicinal plants, including essential oil crops and spices crops, can also be considered niche crops. The reasons for profitable cultivation of profitable niche crops, including medicinal ones, are generalized. Emphasis is placed on indicators of economic efficiency of niche crops production, in particular, profitability is singled out. It is noted that the production of most niche crops, including medicinal, is accompanied by a high level of profitability. The advantages and disadvantages inherent in the production of niche crops are also presented. It is noted that both advantages and disadvantages are also inherent in the production of medicinal plants. As a result of the study, it was suggested that niche diversification on the basis of sustainable development can justifiably be used as a competitive strategy for the development of medicinal plant production including essential oil crops and spices crops.

Keywords: production of medicinal plants, niche cultures, diversification of production, niche diversification, profitability of production, development strategy.

JEL classification: Q01, Q10, Q19.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення в господарській практиці існує значна кількість стратегічних напрямів розвитку певного напрямку діяльності, галузі чи окремого підприємства. Досить розповсюдженим є застосування стратегій концентрації та диверсифікації в якості конкурентних у контексті розвитку галузі рослинництва. Однією з характерних ознак стратегії концентрації є спеціалізація на певній ніші. Враховуючи цей факт і зважаючи на потребу в застосуванні комплексного підходу, вважаємо за доцільне поєднати поняття концентрації та диверсифікації й використовувати при розробці методологічної платформи стратегії розвитку лікарського рослинництва поняття нішова диверсифікація.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему диверсифікації господарської діяльності в аграрній сфері

досліджували в своїх працях такі вітчизняні й закордонні вчені-економісти, як В. Андрійчук, І. Ансофф, О. Бабінцева, О. Маслак, Р. Бялобжеська, Р. Кісель, М. Клодзінський, М. Маєвський, М. Малік, Г. Мінцберг, М. Міньковська, Г. Немченко, А. Стрикленд, В. Ткачук, А. Томпсон, М. Турченко, Г. Черевко, А. Чупіс, О. Шпичак, В. Юрчишин та ін. Проте в умовах сьогодення існує необхідність подальших досліджень нішової диверсифікації в контексті розвитку лікарського рослинництва, продукція якого користується все більшим попитом у світі.

Мета статті полягає в спробі автора обґрунтувати доцільність застосування нішової диверсифікації в якості конкурентної стратегії розвитку лікарського рослинництва через призму виробництва нішових сільськогосподарських культур.

Виклад основного матеріалу. Насамперед, варто відмітити, що науковці виокремлюють основні напрями диверсифікації, які, на думку автора, цілком можуть мати застосування в стратегії розвитку лікарського рослинництва:

- багатопрофільність діяльності сільськогосподарських підприємств;
  - збільшення частки побічних виробництв і промислів;
  - розширення несільськогосподарських видів діяльності в сільській місцевості для підвищення доходів населення [3].
- Перелічені напрями диверсифікації, вважаємо, виступають передумовою виробництва лікарських рослин і їхньої переробки паралельно з традиційним сільськогосподарським виробництвом. Зокрема, виробництво лікарських рослин може бути одним із основних видів діяльності сільськогосподарських підприємств, може бути побічним виробництвом для, наприклад, лісопів, а переробка лікарської сировини вбачається проявом несільськогосподарських видів діяльності в сільській місцевості.

Якщо говорити про диверсифікацію виробництва, то традиційними формами диверсифікації є фінансова, виробнича та маркетингова. Основними різновидами стратегії диверсифікації є стратегія центральної диверсифікації, стратегія горизонтальної диверсифікації та стратегія конгломеративної диверсифікації. Так як, по суті, ці три різновиди стратегії диверсифікації передбачають розвиток за рахунок виробництва нової продукції за різних умов, вважаємо, що їх можна співвіднести з так званою нішовою диверсифікацією. Також вбачаємо тісний зв'язок із стратегією концентрації, що передбачає спеціалізацію виробництва на певній ніші. Відтак, при побудові методологічної платформи стратегії розвитку лікарського рослинництва доцільно використати нішову диверсифікацію.

Поняття нішова диверсифікація є порівняно новим в умовах сучасності загалом і в сфері сільськогосподарського виробництва, зокрема. У той же час, останнім часом у середовищі науковців і практиків спостерігається підвищена увага до нішової диверсифікації, особливо в сфері сільськогосподарського виробництва. Останнє пов'язано, передусім, із тим, що на планеті в цілому й у нашій державі, зокрема, змінюється клімат і людство не може цьому протистояти. Так, уже декілька років як учені констатують, що південні області України входять в зону пустелі. Через це зона ризикованого землеробства в Україні вже змістилася на 200-300 км на північ, а це спричиняє необхідність змін видової й сортової структури посівів сільськогосподарських культур, строків посіву та густоти рослин [8]. Зважаючи на цей факт, агровиробники звертають свою увагу на нові чи давно забуті культури, тобто диверсифікують виробництво за рахунок них із метою зниження ризиків.

Тому важливим теоретичним здобутком, що базується на вже наявному практичному досвіді, можна вважати однотайність думок щодо того, що прикладом використання стратегії нішової диверсифікації в аграрному секторі економіки в останні роки є виробництво культур, які отримали назву нішових. Хоча поки що серед науковців і практиків не існує єдиної думки які культури вважати нішовими, тим не менше остан-

нім часом спостерігається підвищена увага до цього питання.

Узагальнення думок науковців і практиків дозволило дійти висновку, що найчастіше в сільськогосподарському виробництві нішовими називають культури, які:

- використовують у сівозміні в якості попередників основних культур і в якості культур-замінників для пересіву загиблих зернових або олійних культур;
- не є бізнес-культурами, не є біржовими та не розраховані на масового споживача, в зв'язку з чим мають порівняно обмежений, ситуативний попит і низьку цінову еластичність попиту;
- не набули масового розповсюдження, на противагу бізнес-культурам, однак потенційно є високододічними.

Варто відмітити, що, нішові сільськогосподарські культури, порівняно з так званими бізнес-культурами в умовах сьогодення займають незначні посівні площі. Проте саме це їх робить у певному сенсі унікальними чи нішовими, такими, що створюють на ринку сільськогосподарської продукції окремих сегмент попиту з боку внутрішніх і зовнішніх споживачів. Цільовий характер спрямованості споживчого попиту на нішові культури робить їхнє виробництво досить привабливим напрямком агробізнесу [6].

Хоча нині такі культури привертають значно менше уваги аграріїв, ніж традиційні найбільш поширені зернові та олійні, проте їх економічний потенціал, у тому числі й експортний, є не менш значущим для розвитку агробізнесу, а за рівнем прибутковості вирощування окремих із цих культур може істотно перевищувати найбільш поширені його види та напрями. Підтвердженням цієї думки є те, що серед пріоритетів Міністерства аграрної політики України на протязі 2015-2019 рр. була диверсифікація українського аграрного виробництва та аграрного експорту. Про це не раз у своїх виступах заявляла екс в.о. міністра аграрної політики Трофімцева О. [2]. В умовах сьогодення вже існують розроблені різні рейтинги нішових культур у розрізі окремих видів щодо рівня прибутковості та ефективності експорту [6].

Ураховуючи вищевикладене, пропонуємо вважати нішовими культурами ті, що не набули масового розповсюдження в умовах сьогодення, проте мають високий економічний потенціал. У свою чергу, виробництво зазначених культур характеризується низькою специфічних ознак. А саме: до «нішових» критеріїв слід віднести:

- малорозвиненість конкретного ринку;
- перевищення попиту над пропозицією;
- низьку конкуренцію та досить низькі організаційно-економічні бар'єри для входження в цей ринок;
- високі закупівельні ціни (в окремих випадках);
- високий рівень доходності культур і досить значний потенціал його нарощування;
- позитивний досвід вирощування нішових культур у багатьох господарствах у різних регіонах держави;
- експортну спрямованість.

Окремим рядком в сукупності нішових культур необхідно виділити лікарські рослини, включаючи ефіроолійні та пряні, значення виробництва яких важко переоцінити. Кілька десятиліть ці культури були незаслужено забуті на пострадянському про-

сторі, але постійний попит на них і стійкий інтерес населення до лікарських препаратів на основі рослинної сировини, зумовив відродження уваги до них. Крім того, аргументами на користь вирощування лікарських культур є їх висока рентабельність і широке коло застосування – в медицині, парфумерії, косметології, ветеринарії і т.д. [5].

Тому, якщо керуватися переліченими критеріями нішових культур, то, на нашу думку, до категорії нішових цілком можна віднести лікарські рослини. Правомірність цієї думки підтверджується наступними судженнями.

Передусім, експерти наголошують на відсутності жорсткої конкуренції на ринку нішових культур – можна констатувати, що ця риса притаманна й вітчизняному лікарському рослинництву, в сфері якого функціонує нині дуже обмежена кількість підприємств, причому це переважно невеликі сільськогосподарські підприємства чи фермерські господарства [1]. По-друге, нішові культури в багатьох випадках не потребують значних інвестицій в організацію виробництва, проте дозволяють отримати високий рівень рентабельності – саме та риса, що характерна для діяльності щодо заготівлі дикорослих лікарських рослин у складі лікарського рослинництва. По-третє, як зазначає Медведок В. «нішеві культури для аграріїв – це своєрідна «подушка безпеки», яка гарантує їм додаткові прибутки і дає можливість вирішувати багато агрономічних проблем: страхуватись від посухи чи відновлювати ґрунт, пересівати ними загіблі озимі» [4]. Знову ж таки можна провести паралель з виробництвом лікарських рослин – через те, що значна частина лікарських рослин є посухостійкими та такими, що мають здатність покращувати якість ґрунту. По-четверте, в умовах сьогодення значна частина вироблених у нашій державі лікарських культур спрямовуються за кордон, тобто лікарське рослинництво має експортоорієнтований характер. Таким чином, вищевикладені специфічні ознаки виробництва нішових культур у повній мірі стосуються лікарських рослин, включаючи пряні та ефіро-олійні. Тому, вважаємо, лікарське рослинництво за належного розвитку цілком спроможне принести агровиробникам додаткові прибутки та зменшити ризики сільськогосподарського виробництва в умовах змін клімату.

До того ж, існує ще низка причин, через які вигідно займатися вирощуванням маржинальних нішових агрокультур. Насамперед ринок означених культур значно поступається за ємністю традиційним зерновим і олійним, а отже, в окремі роки попит на них може значно перевищувати наявну пропозицію, що відображується на закупівельних цінах. Інакше, навіть якщо спостерігається їх перевищення, то на зовнішніх ринках ця продукція користується підвищеним попитом.

Економічна ефективність виробництва нішових сільськогосподарських культур характеризується двома визначальними показниками – рівнем витрат і рентабельністю виробництва. Вітчизняних аграріїв виробництво нішових культур власне й приваблює порівняно високою рентабельністю в багатьох випадках.

Позитивним моментом також є урізноманітнення сівозміни та, як наслідок, покращення фітосанітарного стану на полях і стану ґрунтів. В умовах

досить високої волатильності ринкових цін на традиційні маржинальні культури – соняшник, ріпак і сою, попри особливості кон'юнктури, нішові агрокультури, на думку автора, можуть бути розумною альтернативою прибуткової диверсифікації агробізнесу. Також вони можуть відігравати певною мірою страхову роль для малого й середнього аграрія як від негараздів зміни клімату, так і від економічної нестабільності та інших ризиків у сільському господарстві. Корисні вони також як поширення здорового способу харчування населення, а, відтак, повинні відігравати значно більшу роль у системі заходів із забезпечення продовольчої безпеки країни.

Окрім низки переваг, якими характеризуються нішові культури, у процесі дослідження виявлено також низку недоліків, притаманних їхньому виробництву. При цьому, не можна оминати увагою той факт, що недоліки виробництва нішових сільськогосподарських культур притаманні також і виробництву лікарських рослин. Це стосується й високої вартості посівного матеріалу, і певної нестабільності попиту на лікарські культури, і відсутності налагоджених каналів збуту, і рівня рентабельності, який інколи може бути нижчим за очікуваний. Також певною мірою недоліком виробництва нішових культур можна вважати те, що в багатьох випадках це є більш довгостроковий бізнес-проект. Це пов'язано з тим, що низка нішових культур є багаторічними – наприклад, плодово-ягідні та низка лікарських рослин.

Для того, щоб по можливості нівелювати негативні моменти в вирощуванні нішових сільськогосподарських культур на часі є ґрунтовні й систематичні дослідження технологій їхнього виробництва, аналіз і моніторинг ринків їхнього збуту з метою визначення найбільш затребуваних культур, розробка чітких і детальних стратегічних планів щодо реалізації стратегії нішової диверсифікації в сфері сільськогосподарського виробництва загалом і в галузі лікарського рослинництва, зокрема.

Так, беззаперечно погоджуємося з академіком НААН Іващенко О., який зазначає: причин переходу на нішові культури в умовах сьогодення дуже багато, а дві можна розглядати як найголовніші:

1) у результаті багаторічного вирощування одноманітних рослин, так званих бізнес культур, аграрії зіткнулися з тим, що верхні шари ґрунту все більш виснажуються, як наслідок – падає врожайність;

2) у силу глобальних змін на планеті в південних і центральних областях України з кожним роком посилюються посухи, зменшується кількість опадів на території всієї держави, що, знову ж таки, не сприяє високому врожаю [7].

Висновки. Таким чином, урахувавши викладені аргументи, вважаємо, що нішова диверсифікація на засадах сталого розвитку цілком обґрунтовано може бути використана в якості конкурентної стратегії для розвитку лікарського рослинництва. При цьому пропонуємо розглядати її в таких ракурсах:

1) як один із стратегічних напрямків діяльності аграрних виробників, які займаються традиційним сільськогосподарським виробництвом (у даному випадку диверсифікація може проявлятися, наприклад, у тому, що аграрії вводять в сівозміни окремі нішові культури, зокрема лікарські, вирощують їх на

відокремлених площах або паралельно з основними насадженнями);

2) як основний стратегічний напрямок діяльності господарств, які займаються переважно виробництвом лікарських культур (а вони нині вважаються нішовими), при цьому урізноманітнюючи сівозміни традиційними культурами;

3) як стратегію розвитку галузі лікарського рослинництва в цілому.

До того ж стратегія розвитку галузі лікарського рослинництва має охоплювати інтереси як спеціалізованих підприємств, так і тих, для яких виробництво лікарських культур є одним із напрямків диверсифікації.

Список використаних джерел:

1. Виважені рішення та вивчення ринку приведуть до мільйона з гектара: підсумки конференції. 2017. URL: <https://uhbdp.org/ua/1191-vivazheni-rishennya-ta-vivchennya-rinkuprivedut-do-miljona-z-gektaru-pidsumki-konferentsiji> (дата звернення: 10.07.2020).
2. Виробництво нішевої продукції відкриває можливість для маленького виробника стати великим гравцем, – Ольга Трофимцева Прес-служба Мінагрополітики. URL: <https://agro.me.gov.ua/ua/news/virobnitstvo-nishevoi-produktsii-vidkrivaє-mozhlyvist-dlya-malenkogo-virobnika-stati-velikim-gravtsem-olga-trofimtseva> (дата звернення: 21.07.2020).
3. Коваленко Н.Я., Агірбов Ю.І., Серов Н.А. та ін. Економіка сільського господарства : Підручник для студентів вищих навчальних закладів. М. : Юркіна, 2008. 384 с.
4. Медведюк, В. 2017. Нішеві культури – це «подушка безпеки» для аграріїв, [online] URL: <http://agroportal.ua/ua/views/mnenie-eksperta/nisheve-kultury-eto-podush-ka-bezopasnosti-dlyaagrariєv/> (дата звернення: 11.07.2020).
5. Мирзоева Т.В. К вопросу об экономической целесообразности производства нишевых сельскохозяйственных культур. Международный научный журнал «Синергия наук». № 29 (ноябрь), 2018. URL: <http://synergy-journal.ru/archive/article3241> (дата звернення: 10.07.2020).
6. Над прірвою маржі: огляд ринку нішевих культур (ч. 1). 2017. URL: <https://agoday.com.ua/2017/12/12/nad-prirvoyu-marzhi-yak-zarobyty-na-nishevyh-kulturah-i-skilkytsogo-che Katy/> (дата звернення: 15.07.2020).
7. Нишевые культуры могут разнообразить севооборот на украинских полях. Latifundist.com. URL: <https://latifundist.com/novosti/16547-nisheve-kultury-mogut-raznoobrazit-sevooborot-na-ukrainskih-polyah> (дата звернення: 17.07.2020).
8. Рубан Н. Шавлія чи гісоп? Південні області України входять у зону пустелі, аграріям треба вчитися діяти в нових кліматичних умовах. URL: <https://uhbdp.org/ua/news/project-news/2124-shavliia-chy-hisop-pivdenni-oblasti-ukrainy-vkhodiat-u-zonu-pusteli-ahrariiam-treba-vchytysia-diiaty-u-novyk> (дата звернення: 17.07.2020).

References:

1. Vyvazheni rishennia ta vyvchennia rynku pryvedut do miliona z hektara: pidsumky konferentsii. 2017. Retrieved from: <https://uhbdp.org/ua/1191-vivazheni-rishennya-ta-vivchennya-rinkuprivedut-do-miljona-z-gektaru-pidsumki-konferentsiji> (in Ukrainian)
2. Vyrobnitstvo nishevoi produktsii vidkrivaє mozhlyvist dlia malenkoho vyrobnyka staty velykym hravtsem, – Olha Trofimtseva Prес-sluzhba Minahropolityky. Retrieved from: <https://agro.me.gov.ua/ua/news/virobnitstvo-nishevoi-produktsii-vidkrivaє-mozhlyvist-dlya-malenkogo-virobnika-stati-velikim-gravtsem-olga-trofimtseva> (in Ukrainian)
3. Kovalenko N.Ia., Ahirbov Yu.I., Sierov N.A. ta in. (2008). Ekonomika silskoho hospodarstva: Pidruchnyk dlia studentiv vyshchych navchalnykh zakladiv. M.: Yurkniha, 384 s.
4. Medvedyuk, V. 2017. Nishevi kultury – tse «podushka bezpeky» dlia ahrariiv. Retrieved from: <http://agroportal.ua/ua/views/mnenie-eksperta/nisheve-kultury-eto-podush-ka-bezopasnosti-dlyaagrariєv/> (in Ukrainian)
5. Mirzoeva T.V. K voprosu ob jekonomicheskoy celesoobraznosti proizvodstva nishevyh sel'skohozejajstvennyh kul'tur. Mezhdunarodnyj nauchnyj zhurnal «Sinergija nauk». № 29 (nojabr'), 2018. Retrieved from: <http://synergy-journal.ru/archive/article3241> (in Russian)
6. Nad prirvoiu marzhi: ohliad rynku nishevykh kultur (ch. 1). 2017. Retrieved from: <https://agoday.com.ua/2017/12/12/nad-prirvoiu-marzhi-yak-zarobyty-na-nishevyh-kulturah-i-skilkytsogo-che Katy/> (in Ukrainian)
7. Nisheveye kul'tury mogut raznoobrazit' sevooborot na ukrainskih poljah. Retrieved from: <https://latifundist.com/novosti/16547-nisheveye-kultury-mogut-raznoobrazit-sevooborot-na-ukrainskih-polyah> (in Russian)
8. Ruban N. Shavliia chy hisop? Pivdenni oblasti Ukrainy vkhodiat u zonu pusteli, ahrariiam treba vchytysia diiaty v novykh klimatychnykh umovakh. Retrieved from: <https://uhbdp.org/ua/news/project-news/2124-shavliia-chy-hisop-pivdenni-oblasti-ukrainy-vkhodiat-u-zonu-pusteli-ahrariiam-treba-vchytysia-diiaty-u-novyk> (in Ukrainian)